

BUHÁLY ATTILA

Írásbeliség és hatalmi kommunikáció az ókori keleten

TANULMÁNYOK

Az urartui példa

Az utóbbi időszak két talán legfigyelemreméltóbb fejlődést felmutató diszciplínája a társadalomtudományokban az információtörténet és a különböző társadalmak, közösségek szerveződését, különös tekintettel a korai államok – bármit jelentsen is az éppen adott kontextusban az „állam” kifejezés – fejlődését, kialakulását elemző irányzat. E két tudományterület tekintetében ugyanakkor sajátos átfedések figyelhetők meg: az információtörténet, mint sajátos történelemértelmezés, sokszor fókuszál különböző társadalmiszervezési problémákra, míg a „korai államok”, archaikus közösségek, politikai berendezkedések vizsgálata tekintetében gyakran felbukkan az információ létrehozásának, terjesztésének, esetleg monopóliumának kérdése, valamint ezek csoport- és közösségalkotó tényezőként való szerepeltetése.¹ Az ilyen irányú kutatások ezáltal valójában az említett két diszciplína sajátos „közös nevezőinek” tekinthetők.

Az archaikus társadalmak, „korai államok” kutatása során sokszor felmerül az írásbeliség szerepe, az írásbeliség hatása ezeknek a társadalmaknak a ki- és átalakulásában. Az elemzés során előkerülnek az írásbeliség megjelenésének általános kérdései, az írásbeliség szerepe az ókori Mezopotámiában, illetve az ókori kelet államaiban. Mind ez idáig azonban alig került szóba egy olyan állam, amelyik szinte „szigetszerűen” van jelen a történeti tudatban. Nincsenek – legalábbis nyilvánvaló jelleggel nem mutatkoznak meg – „előzményei”, hiányzik a kulturális áthagyományozódás egyértelmű folyamata, ugyanakkor írásbelisége meglehetősen sajátos és markáns, azaz mindezek tükrében sajátos szerepet tölthet be az említett kérdéskörök tanulmányozásában. Urarturól, erről a Kr. e. 9–7. század között létező kelet-anatóliai államról van szó. A továbbiakban arra teszünk kísérletet, hogy mindazon hívószavak alapján, amelyek az információtörténelem mint diszciplína kereteit meghatározzák, összefoglaljuk mindazt, amit az urartui írásbeliségről tudunk.

Urartu a Kr. e. 9. század második felében, végén alakult ki.² Központja a kelet-anatóliai Van városának környéke, Vankale (Tušpa), ahol az első ismert uralko-

1 Vö. Goody–Watt, 1968, illetve az utóbbi években Sanders, 2006.

2 A következőkben csak vázlatosan tekintjük át az állam történetét, nem térve ki a különböző vitatott kronológiai kérdésekre és interpretációkra, amelyek nyilvánvalóan szétfeszítenék jelen írás kereteit. Részletes Urartu-monográfia legutóbb: Salvini, 1995. Magyar nyelven rövid szakirodalmi áttekintés: Buhály, 2010a. Részletes (annotált) Urartu-bibliográfia: Zimansky, 1998.

dó, I. Sarduri (Kr. e. kb. 835–825) várat épít, illetve létrehozza az urartui írásbeliség első emlékeit, egy néhány soros asszír nyelvű (!) feliratot, amelyet három-három példányban véset egy sziklaalapzat két oldalára (KUKN 1–6).³

Sarduri utódai alatt, Išpuini, Minua, I. Argišti és II. Sarduri idején (Kr. e. kb. 825–734) Urartu expanzív politikával és szinte évenként vezetett zsákmányszerző hadjárataival a Kr. e. 8. század közepére a korabeli újasszír állam legjelentősebb riválisa lett. Felemelkedését csak III. Tukulti-apil-ešarra (Kr. e. 745–727) tudta megtörni, aki új alapokra helyezte az asszír kormányzást és hadszervezetet, és Észak-Szíriában győzelmet aratott Urartu felett. Ezt követően II. Šarru-kín nevezetes nyolcadik hadjárata (Kr. e. 714) idején markáns asszír–urartui összecsapás zajlik, ami szintén asszír győzelemmel végződik. Ezek a győzelmek azonban nem tudták megtörni Urartu hatalmát, pontosabban csak a befolyási övezetek váltak egyértelművé: a Taurus-hegység hegyláncaitól délre eső területek asszír kézen maradtak, attól északra, az Eufrátesz kelet-anatóliai szakasza és az Urmia-tó között Urartu megőrizte befolyását, illetve a kezén maradt a Kaukázuson túli régió, nagyjából a mai Örményország területe a Sevan-tóig.

A Kr. e. 714 utáni időszak, II. Argišti (Kr. e. 714–kb. 680), de legfőképpen II. Rusa (Kr. e. kb. 680-tól) uralkodása valóságos újjászületésnek tűnik; a katonai aktivitás mellett város- és erődépítésekről, különböző civilizációs létesítmények (legelők, gyümölcsösök, szőlőskertek, gátak és víztározók) alapításáról szólnak a források.⁴ Ezeknek tükrében azonban meglepő, hogy az állam Kr. e. 7. század közepe utáni történetéről és pusztulásáról gyakorlatilag alig rendelkezünk kézzelfogható információval. Annyi biztos, hogy Aššur-ban-apli asszír király udvarában még jár urartui követség (*terminus post quem*),⁵ a Kr. e. 590 körül zajló méd–lúd háború idején (vö. Hér I: 74.) azonban már nincs Urartu (*terminus ante quem*), hiszen ha lenne, a két fél nem tudna egymással háborúskodni (a problémát és „információtörténeti” összefüggéseit lásd később). Egy biztos: Urartu szinte nyom nélkül eltűnik a történeti emlékezetből, a görög szerzőknél (Hérodotosz, Xenophón) sem találunk rá utalást, egyedül a későbbi környékbéli örmény hagyományanyagban jelenik meg halványan Urartu emléke (például az örmény főváros, Jereván neve, ami a helyben alapított urartui erőd, Erebusi nevéből minden további nélkül levezethető).

3 Az urartui feliratos korpuszt többször több módon is kiadták már a teljesség igényére törekedve; a továbbiakban Arutjunjan 2001-ben megjelent kötetére (KUKN) támaszkodunk, mely minden idézett szöveg tekintetében bőséges bibliográfiát is tartalmaz.

4 „Teišeba [a viharisten – B. A.] városa”, a mai Karmir-blur Jereván mellett (KUKN 424–425., 427. Vö. Salvini, 1979); „Rusa kis városa”, a mai iráni Bastam közelében (Kleiss, 1977, 1979, 1988); „Rusa Qilbani-heggyel [ma: Ereğ Dağı] szembeni városa”, a mai Toprakkale Van mellett (KUKN 391); „Rusa Eiduru-heggyel [ma: Süphan Dağı] szembeni városa”, Ayanis, a mai Vantól mintegy 35 kilométerre északra, a Van-tó mentén (Çilingiroğlu, 1994, Çilingiroğlu–Salvini, 1999); „Ziuquni földjén (levő) Haldi-város”, a mai Adilcevaz-Kefkalesi a Van-tó északi partján (KUKN 414).

5 Layard, 1853. 45–49., Weidner, 1932–1933. 188.

Az íráshasználat, az írás, valamint olvasás szerepe a preliterátus társadalmakban

Az íráshasználat jelentősége abban áll, hogy általa megváltozik a viszony a szó és a jelentés között; ez a kapcsolat absztraktabbá, elvontabbá válik, lazul a személyhez, helyhez, időhöz kötöttsége.⁶ Mindez pedig – természetesen – komoly hatással van az adott társadalmak életére, felépítésére is. Hagyományosan az orális társadalmakat konzervatívabbnak, a változásokra nehezebben reagálóknak tartjuk, szemben a literátus társadalmakkal, amelyek inkább képesek bizonyos innovációkra, a társadalmi és egyéb környezeti hatásokra való reagálásra, mégpedig azért, mert ez utóbbiak (épp az előbb említett okok miatt) *tudásfelhalmozó* társadalmak. Úgy tartjuk, hogy az effajta tudásfelhalmozás legkézenfekvőbb eszköze maga az írásbeliség, amely lehetővé teszi a tudás, az információ valamilyen adathordozón (agyagtábla, papirusz, pergamen, papír stb.) való objektív rögzítését, tárolását, visszakereshetőségét. Felmerülhet ugyanakkor a gyanú, hogy nem egy sajátos érzéki csalódás áldozatai vagyunk-e, hiszen az írásbeliség ilyenfajta szerepéről való információnk maga is az írásbeliség mint eszköz (a történész nyelvén: az írott forrás) közvetítésén keresztül származik, így az érvelés eléggé tautologikusnak tűnik. Kulturális tekintetben legalábbis az orális társadalmak sokkal inkább képesek a tradícióik folytonos átalakítására. Ezzel szemben a literátus társadalmakban a múlt „felülírása” sokkal nehezebb, hiszen azok az írásbeliség révén valójában rendszeresen szembesülnek a folytonosan rögzített múlt valamilyen változatával.

Amikor az urartui epigráfiai anyaggal találkozunk, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az írástudás szerepe az urartuihoz hasonló társadalmakban teljesen más, mint amit ma megszoktunk. Az archaikus literátus társadalmakban az írásbeliség elsősorban bizonyos szövegek reprodukálásának képességét mutatja. Ez pedig az adott felirat létrejöttének mintegy „melléktermékeként” a szövegek „fixálódását” is jelenti;⁷ létrehozva ezzel a szövegtörzshöz azokat a stiláris és szintaktikai jeleket, amelyek aztán oly jellemzőek lesznek erre az írásbeliségre.

Amikor az írásbeliség és az íráshasználat elterjedtségéről beszélünk egy kultúrán vagy egy társadalmon belül, akkor hagyományosan az „írástudás” kategóriájába soroljuk mind az olvasni, mind az írni tudást; ez azonban két különböző dolog. Az írás „művelése” elsősorban mechanikus, kinetikus aktus. Az olvasás ezzel ellentétben inkább egyfajta performatív folyamat: egy már elhangzott (és adott esetben újra és újra elhangzó) verbális közlés, információ felidézése, újraismétlése, ami által az egyszer már elmondott, majd az írásban rögzült kijelentés újra és újra ismét felidéződik. Ebben az értelemben az archaikus literátus társadalmak íráshasználatát helyesebb volna „recitációs írásbeliségnak” („recitation literacy”) nevezni.⁸

Az ókori Mezopotámiában a *šasum* („olvasni”) kifejezés eredeti jelentése: „hívni”. Egy Claus Wilcke által idézett elemzés alapján mintegy 3200 óbabiloni

6 Goody–Watt, 1968. 44.

7 Tambiah, 1968. 93–94.

8 A kifejezés eredete: Houston, 2004. 240.

táblán a *tuppam, kunukkam/kaníkam šemu* „egy táblát/okmányt hallani” kifejezés szerepel a megfelelő kontextusban⁹ (például gazdasági okmányokban legtöbbször a *tuppam, kunukkam/kaníkam, ze’pam, témam amárum* [„táblát, okmányt, jelentést látni”]¹⁰ fordul elő).

Ilya Gershevitch szemléletes példával mutatja be ezt az egyébként *allog-lottográfia*ának nevezett jelenséget.¹¹ Van egy perzsa fiatalemberünk, nevezzük Mithradatának, aki levelet szeretne írni kedvesének, Hutautának. A mondanivalóját perzsául lediktálja egy írónak, aki valószínűleg egy agyagtáblára ír. A diktálás után az írnok esetleg visszaolvassa a szöveget. Majd Hutauta, miután megkapja a levelet, egy írónkkal felolvastatja azt. A dolog valójában hasonlóan működik ma is, amikor szalagra (Gershevitch kifejezése, ma mondhatnánk merevlemezt vagy bármilyen modern adathordozót) rögzítünk valamit, és egy szerkezet kódolja, majd a visszahallgatás céljából dekódolja az üzenetünket; csak éppen a példabeli szituációban egy írnok látja el a manuális adatrögzítő szerepét.

A történetnek még egy tanulsága van: lehet, Mithradatának és Hutautának valójában fogalma sincs arról, hogy a táblán milyen nyelv és írásmód szerepel. Ők „írják” és „olvassák” a szöveget, de ez valójában a szájukkal és a fülükkel történik. Hutauta, vagy bárki, aki az agyagtáblán mint adathordozón szereplő szöveget felolvassa, valójában nem mást tesz, mint felidézi, „újraközlí” az időben és térben éppen máshol és máskor tartózkodó Mithradata által elmondottakat.

Az írott források természete Urartuban: a téma és az íráshordozó anyag sajátosságai

Az urartui epigráfiai anyag mint információhordozó bemutatásakor először is a forrástípusnak a természetét kell megemlíteni. Két szempontból közelíthetjük meg a kérdést: egyrészt a „témái”, másrészt pedig az íráshordozó anyag (a „média”) oldaláról. Az urartui írásbeliség tekintetében ugyanis rendkívül meghatározó, hogy mit (téma, nyelvezet) írtak mire.

Az urartui forrásanyag szinte teljes egészében az alábbi fő témák köré csoportosul:

1. *Katonai aktivitás.* Az urartui királyok – annak rendje és módja szerint – rendszeresen, sokszor szinte évente vezettek hadjáratokat. A feliratok leggyakoribb és leglátványosabb témái a hadjáratok, amelyeket általában az uralkodó (és a főisten, Haldi) hatalma nagyságának demonstrálása céljából örökítették meg. Két típusa van az ilyen jellegű szövegeknek: egyfajta „*res gestae*”-szerű felsorolás vagy az *adott uralkodó cselekedeteinek* (köztük természetesen a hadjáratoknak) a szinte évenkénti *felsorolása*. A két legmarkánsabb ilyen típusú szöveget I. Argišti és II. Sarduri krónikái képviselik, mindkettő Vankalén, az adott király sírjánál (Horhor, I.

⁹ Wilcke, 2000, 51–53. Tab. 4. Vö. uo. 64. Tab. 7b.

¹⁰ Uo. 54–58. Tab. 5. Vö. 63. Tab. 7a.

¹¹ Gershevitch, 1979. 116–117.

Argišti, KUKN 173.), illetve emlékhelyénél (Hazine Kapısı, II. Sarduri, KUKN 241–242.). Az összefüggés nyilván nem véletlen. A másik típus: kisebb, egyedi, azaz *egyegy vagy néhány hadjáratról beszámoló felirat*, általában a célterületen.

2. *Rituális előírások és információk.* Urartuban az uralkodói tevékenység egyik meghatározó eleme volt (a hadviselés mellett) a vallási, rituális rendeletek, előírások kihirdetése. Nem tudjuk, pedig igencsak izgalmas kérdés lenne, hogy az ilyen típusú rendeletek mennyire normaalkotók. Mindazonáltal az ilyen jellegű források az alábbi alkalmakkor születtek:

- szentélyek, templomok (leginkább a jellegzetesen urartui típusú, úgynevezett *suse-szentély*) alapításakor;¹²
- valamilyen egyéb építmény, mezőgazdasági létesítmény stb. alapításakor, illetve az építkezés különböző szakaszaiban, munkafázisainál; a leglátványosabb példa ezekkel kapcsolatosan a csatornaépítések során a gátak át-vágása (valószínűleg az építkezés befejezésekor) és a csatornák, víztározók vízzel való elárasztása (például KUKN 406.);
- az éves ciklikus vagy a szezonális mezőgazdasági tevékenységek (például szőlőtermesztés, borkészítés) különböző munkafázisai alkalmából;
- éves napfordulók alkalmából;¹³
- egy sztélé felállításakor (a sztélé állításának rituális kontextusára való utalással; lásd alább az 1. szöveget).

Minden írásbeliséggel rendelkező kultúra esetében fontos, hogy milyen „adathordozóról” beszélhetünk, azaz milyen alapanyagú, minőségű, formájú felületre kerül rá maga az információ, valamint hogy milyen nyelven kerül rá az adott „adathordozóra” az adott információ. Ami Urartut illeti, leginkább szikla- és sztéléfeliratokról van szó. Egyedül az állam késői korszakában, II. Rusa uralkodása alatt jelenik meg az agyagtábla használata, ez azonban (a szikla- és sztéléfeliratokhoz hasonlóan) alapjában véve még mindig a kormányzati tevékenységhez kötődik.¹⁴

Ami a nyelvhasználati módot illeti, Urartu esetében mindenképpen figyelemreméltó két jelenség. Egyrészt, az első írásos emlékek még az akkád nyelv újasszír dialektusában készültek. I. Sarduri alapítási feliratát és titulaturáját az újdonsült állam uralkodója a tušpai palotájában készült alapzat két oldalára vésette három-három példányban. A kutatás már régen megállapította, hogy a jelhasználat és a felirat készítése módja nagyjából a II. Aššur-nasir-apli-korabeli, azaz az egy nemzedékkel korábbi asszíriabeli hagyományt tükrözi, és a felirat készítője így a korabeli Asszír Birodalom peremvidékéről származó, egyfajta „közösségi” írnök lehetett.¹⁵

Információtörténeti szempontból ez a jelenség két kérdést vet fel. Egy, az Asszír Birodalom és a mezopotámiai kulturális *oikumené* addigi határterületén

12 Például II. Sarduri çavuştepei szentélyfelirata: KUKN 247.

13 Utóbbi kettőre lásd (ha helyesek az értelmezéseink) a Meher Kapısı-felirat (KUKN 38.) bizonyos részeit.

14 Gyűjteményes kiadása: Дьяконов, 1963.

15 Wilhelm, 1986.

élő „vidéki” ember számára az írnoikká válás minden bizonnyal jelentős státuszemelkedést jelent. Emellett fontos szempont az íráshasználatban megjelenő nyelv jelensége, azaz ebben az esetben biztosan egy olyan nyelv (asszír), amelynek a Van-tó térségében nincsenek natív beszélői. Az írásban használt nyelv státusza itt összeolvad magának az írásnak mint jelenségnek a státuszával. Ez a két jelenség együtt egyfajta státuszjelző, legalábbis az újdonsült tušpai főnök (I. Sarduri) és környezete számára.

Másrészt, a második uralkodó, Išpuini korától kezdve (Kr. e. kb. 825-től) a feliratok nyelve egységesen urartuira vált ugyan, azonban a térség (Kelet-Anatólia és a transzkaukázusi régió) igencsak tarka etnikai-nyelvi viszonyait ismerve, a klasszikus ókori és későbbi történeti-néprajzi adatokból, és ezeket anticipálva a korábbi időszakokra, nehezen képzelhető el, hogy ezeket a szövegeket mindenki és mindenhol anyanyelvi szinten meg tudta volna érteni. Emiatt, és persze az írástudás valószínűsíthető alacsony elterjedtsége miatt is az eredeti szándék, azaz az urartui királyi hatalom deklarálásának tükrében valójában kontraproduktívnek tűnik a feliratok állításának ilyen módja. Az uralkodói és hatalmi legitimitáció ki nyilvánítása sokkal inkább tűnhet eredményesnek különböző ikonográfiai, képi elemek használatával (ahogy ez például a nagyjából ekkori asszír palotadomborműveken történik), mint absztrakt írásjelek használatával. Miért is választja mégis az urartui hatalom ez utóbbit?

A szövegekben megmutatkozó frázisok, fogalomhasználat

Az urartui írásbeliség teljes körű bemutatása nyilvánvalóan szétfeszítené jelen tanulmány kereteit. Itt és most csak arra vállalkozunk, hogy néhány jól dokumentált, viszonylag épségben fennmaradt példán keresztül bemutatjuk ennek az írásbeliségnek a „működését”, és ahogy ezt már korábban is jeleztük, megpróbáljuk szembesíteni az információ-történelem fogalmi toposzaival és nézőpontjával.

Első szövegünk egy Minua-kori (Kr. e. kb. 805–790) sztélé és felirata; jelenleg a vani múzeumban található.

- (1) ^(obv.1) Haldinak, az ő Urának ⁽²⁾ Minua, ⁽³⁾ Išpuini fia ⁽⁴⁾ ezt a sztélét felszentelte, ⁽⁵⁾ és Haldi- ⁽⁶⁾ kaput épített, ⁽⁷⁾ erődöt épített ⁽⁸⁾ az ő dicsőségének.
- ⁽⁹⁾ Haldi ⁽¹⁰⁾ nagysága által ⁽¹¹⁾ Minua, ⁽¹²⁾ Išpuini fia ⁽¹³⁾ hatalmas király, nagy király, ⁽¹⁴⁾ a ure-beliek királya, ⁽¹⁵⁾ a Bia-beliek királya, ⁽¹⁶⁾ Tušpa város kormányzója.
- ⁽¹⁷⁾ Haldinak, az ő Urának ⁽¹⁸⁾ ezt a sztélét ⁽¹⁹⁾ Minua, ⁽²⁰⁾ Išpuini fia ⁽²¹⁾ felszentelte, erődöt ⁽²²⁾ épített ⁽²³⁾ az ő dicsőségének, meghatározta ⁽²⁵⁾ annak nevét: ⁽²⁴⁾ „Minuáé”.
- Haldi ⁽²⁶⁾ nagysága által ⁽²⁷⁾ Minua, ⁽²⁸⁾ Išpuini fia ⁽²⁹⁾ hatalmas király, nagy király, ⁽³⁰⁾ a Bia-beliek királya, ⁽³¹⁻³²⁾ Tušpa város kormányzója.
- ^(rev.33) **Minua szól:** ⁽³⁴⁾ „Aki ezt a feliratot ⁽³⁵⁾ összetöri, ⁽³⁶⁾ aki lerombolja, ⁽³⁷⁾ aki mást ⁽³⁸⁾ ezeket (tenni) bátorít, ⁽³⁹⁾ rombolja le ⁽⁴⁰⁾ Haldi őt ⁽⁴¹⁾ a Nap alatt; mind ⁽⁴²⁾ ..., ⁽⁴³⁾ mind... ⁽⁴⁴⁾ mind a háznép(é)t(?) valahová(?) ⁽⁴⁵⁾ vigye el!” (KUKN 101.)

Második szövegünk egy urartui erőd II. Rusa általi építéséről szól (ma: Ayanis):

- (2) ⁽¹⁾ Haldi nagysága által Rusa ⁽²⁾ ezt az erődöt az ő dicsőségére ⁽³⁾ felépítette az Eiduru-hegy előtt. Rusa ⁽⁴⁾ szól:
 „A szikla <kopár> volt, semmi sem (volt) ott ⁽⁵⁾ felépítve. Én szentélyt és erődöt ⁽⁶⁾ az ő dicsőségének felépítettem. ⁽⁸⁾ Új szőlőskertet és ültetvényt telepítettem, egy új várost ⁽⁹⁾ építettem fel ott, hatalmas ⁽¹⁰⁾ cselekedeteket vittem ott végbe. Meghatároztam ⁽¹¹⁾ a nevét: »Rusáé«. Haldi nagysága által ⁽¹²⁾ Rusa, Argišti fia hatalmas király, nagy király, ⁽¹³⁾ a Bia-beliek királya, Tušpa város kormányzója.”
⁽¹⁴⁾ Rusa szól: „Aki ezt a nevet kitörölné, (és) a saját ⁽¹⁵⁾ nevét vésné bele, törje össze azt Haldi, Teišeba és Šiuini!” (KUKN 412b.)

Térjünk most vissza a példáinkat megelőző kérdésre, azaz arra, hogy miért is választja, választhatja az újdonsült urartui uralkodói hatalom az absztrakt írásjelekkel élő írásbeliséget a hatalmi kommunikáció eszköztárául. A kérdés már csak azért is fontos, mert a legitimáció kinyilvánításának jelenségéhez két fél szükségeltetik; Henri Claessen definíciójával élve ugyanis az nem más, mint az a szituáció, amelyben az uralkodó és az alattvaló osztozik abbéli meggyőződésében, hogy a hatalommegosztás és -gyakorlás aktuális állapota jogos és helyénvaló.¹⁶

Az urartui epigráfiai anyaggal a kutatás már számtalanszor foglalkozott magának a „szövegnek” az oldaláról, vagy éppen az uralkodó mint a szöveg létrehozója oldaláról; a szöveg, vagy még inkább a szöveget magát létrehozó jelenség azonban elválaszthatatlanul kapcsolódik a „befogadó” oldalához. Ehhez azonban először magára a szövegre kell egy kicsit másként néznünk, az alapján, amit az archaikus írásbeliségről tudunk, és amit fentebb is felvázoltunk. Fenti kérdésünk csak akkor válaszolható meg, az urartui epigráfiai anyag „szövege” csak akkor tudja betölteni a rendeltetését, ha mint valamiféle mnemotechnikai eszközként tekintünk rá,¹⁷ aminek a szerepe egyfajta *adattárolás*, ami lehetővé teszi az uralkodó által adott legitimációs üzenet adott pillanatban történő *előhívását*, „felidézését” egy képzeletbeli hallgatóság számára (lásd például a gershevitchi példát, amelynek tükrében a szöveg eredeti nyelvezete akár másodlagos is lehet).

„Szöveg” és „olvasás” Urartuban: mit „idéz fel” egy urartui felirat?

A továbbiakban próbálkozzunk meg az előbb elmondottak implementációjával az urartui epigráfiai anyag tekintetében. Korábban a korai íráshasználó társadalmakat egyfajta „recitációs írásbeliséget” használó közösségeknek tekintettük, ahol az íráshasználat révén a társadalom folytonosan egyfajta rögzült múltképpel rendelkezik. Ha ezt valamiféle politikai, hatalmi legitimációs kontextusba helyezzük, először is nyilvánvalónak tűnik, hogy a szöveg központosít.¹⁸ Létrejön egy

16 Claessen, 1984. 368.

17 Houston, 2004. 225.

18 Houston, 2004. 240.

aszimmetrikus kapcsolat a szöveg *kezdeményezője* (Urartu esetében a király) és a kezdeményező által az adott adathordozón (azaz a sztélé- és sziklafeliraton) rögzített információ *újraalkotói* között. Az íráshasználat „szituációja” szövegközösséget hoz létre, amely tanulja, olvassa és értelmezi az adott szöveget. A szövegek „normatívvá” válnak, ugyanakkor konszolidálódnak. Az alkotó (kezdeményező) és újraalkotók között egy ezt az aszimmetrikus viszonyt rögzítő közösség, egyfajta *információközösség* jön létre.¹⁹

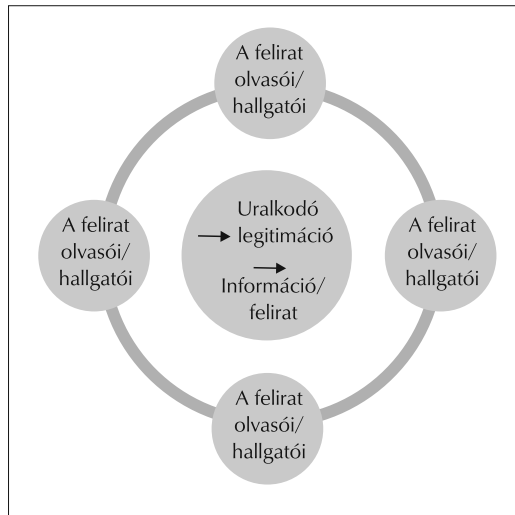
A fenti szövegeink példáján keresztül az urartui írásbeliség tekintetében a következőkre figyelhetünk fel. 1. A szövegekben általában valamilyen cselekvés, egy lezajlott esemény megörökítése történik meg; a király „felszentelt”, „épített”, „alapított” valamit. *Ha és amennyiben* a szövegeink keletkezése pillanatában az urartui írásbeliség egy „recitation literacy”, a feliratok szerepe ezeknek a cselekedeteknek, történéseknek a felidézése. 2. A szövegekben szinte minden esetben a király cselekszik. A „felidézés” ez alapján nem csupán magának a történéseknek (szőlőskert, ültetvény telepítése, város alapítása) a jelzése, hanem annak, hogy ez egy bizonyos uralkodó, egy bizonyos hatalmi potenciállal rendelkező egyén közreműködésével, kezdeményezésére történik. A kezdeményező és a recitáló/értelmező között létrejön ezáltal egy bizonyos aszimmetrikus információközösség. 3. A felidézendő szöveg gyakran nem más, mint az uralkodó közlendője („X. Y. szól:”).

Mindezek tükrében felértékelődik az urartui sztélé- és sziklafeliratok egyik jellegzetes és integráns záróformulája, egy meghatározott típusú átokformula (lásd a két szöveget). Ebben a kontextusban értelemszerűen mi más lehet a legrettenetesebb dolog, mint a felirat mint adathordozó megkárosítása, netalántán az uralkodó nevének a kitörlése és egy másik névvel való behelyettesítése, egy *damnatio memoriae*... Ne feledjük, ezek a feliratok gyakran a központi kormányzati helytől (az állam magterületétől) nagy távolságra helyezkednek el, így – ahogy erre példákat is ismerünk – fokozottan ki vannak téve a különféle motivációkból bekövetkező vandalizmusnak. Az istenek retorziója azonban nem pusztán a sztélé, illetve az adott sziklafelület (mint szöveghordozó) rongálót fenyegeti, hanem a szöveg (mint *információhordozó*) megkárosítót is.

A felirat ezáltal valójában egy információ-multiplikátor, amely egyrészt már magával a létezésével, másrészt pedig a rajta található információ alkalmi vagy rendszeres recitációjával létrehoz egy olyan közösséget, amely mintegy konzerválja a szövegben leírt cselekmény által létrejött *status quó* és a szövegben leírtak végrehajtójának (és a szöveg kezdeményezőjének) legitimációját; adott esetben akár a szöveg nyelvétől függetlenül is.²⁰ Mindezek alapján a szöveg kezdeményezője és befogadója kapcsolatát egy kördiagramon is ábrázolhatjuk (1. ábra).

19 Z. Karvalics, 1996. 15.

20 Vö. Z. Karvalics, 2008. 17.

1. ábra
A szöveg kezdeményezője,
illetve befogadója közötti
kapcsolat

Urartu mint emlékközösség és az állam pusztulása

Összegzésül csak azokat a kérdésköröket szeretnénk még felmutatni, amelyekben az urartui epigráfiai anyag ilyen jellegű interpretációja valamilyen további következtetésekre vezethet. Két ilyen dologra lehet utalni: az egyik azzal kapcsolatos, vajon létezett-e valamilyen urartui kulturális identitás, a másik pedig az állam meglehetősen rejtélyes pusztulásával függ össze.

Amióta csak tudunk Urarturól, vissza-visszatérő probléma, vajon létezett-e, és ha igen, milyen volt az urartui kulturális identitás, volt-e egyfajta specifikus urartui kultúra. Különösen ennek a kultúrának a lehetséges továbbélése volt érdekes kérdés: különféle nyelvi szubsztrátumok, kulturális markerek továbbélése a térségben lakó etnikumok (leginkább: örmények) életében; a térség toponímiájának esetleges urartui eredete; a későbbi (antik, középkori) történeti források által bemutatott etnikai viszonyok esetleges eredete. Manapság az ilyen irányú érdeklődés kissé csitulni látszik, sőt Paul Zimansky szerint például urartui kultúráról beszélni értelmetlen, hiszen minden, amit mi Urartu „vallásáról”, „kultúrájáról” tudunk, valójában nem más, mint egy térségbeli dinasztikus hatalmi gépezet infrastrukturális mellékterméke (hadjáratok, erődalapítások, mezőgazdasági létesítmények alapítása és ezek rituális kontextusa az epigráfiai anyagból ismert módon).²¹

Kétségtelen, hogy az a mintegy 200–250 év, amely Urartu „rendelkezésére állt”, nem valami sok idő ahhoz, hogy egy tipikus urartui kulturális identitás kialakulhasson – akármit is értenénk egyébként ezen. Fenti leírásunk azonban arra enged következtetni, hogy ez a folyamat legalábbis megindulhatott. Ha ugyanis Urartut nem pusztán csak „parancsnoki rendszernek” tekintjük, hanem bármilyen

²¹ Zimansky, 1995. 103.

kezdetlegesen is, de egyfajta információközösségnek, ez azt is jelenti, hogy az említett folyamatok (a szöveg és azáltal a cselekmény, a legitimáció felidézése) egyben valamilyen közösségi kohéziós erőt teremtettek.

Urartu történetének egy másik homályos pontja az állam pusztulásának oka és története. Az ezzel kapcsolatos álláspontok részletes bemutatása önálló tanulmányt igényelne; most csak röviden összefoglaljuk a két szélső álláspontot. A szakirodalom korábban szinte kizárólag a Hérodotosz által is említett méd–lüd háború időpontjából (Kr. e. 585) indult ki. Mivel ez a két ország egymással csak akkor tud háborúzni, ha Urartu már nincsen (hiszen különben nagy valószínűséggel „útban lett volna”), ezért Urartu pusztulását röviddel ez előttre, Kr. e. kb. 590-re tették.²² Ezzel az állásponttal szállt szembe egy munkájában Stefan Kroll, aki szerint az állam pusztulása legkésőbb a Kr. e. 7. század közepén következett be; II. Rusa korát követően nem dokumentálhatóak nagy biztonsággal uralkodók, így valószínűleg ő lehetett az utolsó urartui király.²³ Az állam pusztulásának ideje mellett annak módja is vitatott: a korábbi szakirodalomban leginkább a médek jöttek számításba mint Urartu elpusztítói, majd később a 7. század közepi szkíta betörésre gyanakodtak. Szóba kerültek még természeti katasztrófák, leginkább földrengés és annak politikai-társadalmi következményei is.²⁴

Az Urartut mint információközösséget bemutató paradigmánk alapján nem a pontos időpont lehet az érdekes, hanem a pusztulás módja és folyamata. Ha a szövegek egyfajta információközösség létrehozását szolgálják, akkor nyilván minden olyan jelenség, amely ennek a fenntartását segíti (újabb és újabb szövegek, feliratok megjelenése, különféle alkalmak a feliratokon szereplő információ prezentálására), az állam mint információközösség belső kohézióját erősíti. Ezzel ellentétben pedig minden olyan folyamat, amely útjába áll az információk terjedésének, gyengíti a kohéziót. Urartu esetében annyit biztosan láthatunk, hogy a II. Rusa kora utáni időszakban – jelen ismereteink szerint – megszakad a sztélé- és sziklafeliratok állításának folyamata.²⁵ Ez mindenképpen valamiféle anomáliát jelez az információközösség kohéziójában. A szövegekben és az azok által rögzített információk felidézésének jelentősége vagy legalábbis további gyakorlata kérdőjeleződik meg ezáltal, ami ugyanakkor a dolog logikája szerint az Urartun belüli információs kohéziós erők gyengülését is jelentheti. Ugy tűnik, valamilyen ok miatt – legyen az

22 Például C. F. Lehmann-Haupt, aki szerint az utolsó urartui király a médek és a lídek Halüsz menti csatája idején vagy környékén halt meg: „...gestorben um oder kurz nach der Halysschlacht...” (Lehmann-Haupt, 1921. 28.); vagy B. B. Piotrovskij, aki szerint az utolsó urartui király uralmának a méd invázió vetett véget: „It is usually thought that Rusa, son of Erimena, was the last Urartian king, whose reign... was interrupted by a Median invasion about the year 585 B. C., when the Median forces passed through the Urartian capital on their way to meet the army of the Lydian King Alyattes on the River Halys.” (Piotrovskij, 1969. 196.)

23 Vö. Kroll, 1984.

24 Çilingiroğlu–Salvini, 1999. 56.

25 Nem térünk ki most „Rusa, Erimena fia” Gövelekben talált sztélédarabjára, amely a hagyományos interpretáció szerint egy jóval II. Rusa kora után regnáló király felirata lenne, és ebben az esetben a fentebb elmondott információ nem állja meg a helyét (vö. Buhály, 2008.). Az ebből adódó kronológiai vita még nem jutott nyugvópontra; mivel még ha tényleg egy III. Rusa-korabeli feliratról van szó Gövelekből, az nem cáfolja meg a fentebb elmondottakat, legfeljebb csak kissé kitolja a történelem valós idejét.

akár külső, mint például szkíta támadás, vagy belső társadalmi probléma, vagy természeti megrázkódtatás (például földrengés?), vagy akár ezeknek kombinációja – ez a közösségi kohézió helyrehozhatatlan kárt szenvedett. A gyakorlat eltűnésével pedig maga az urartui állam tűnik el a szemünk elől.

Mindezeknek a jelenségeknek és a felvetett kérdéseknek a részletes tanulmányozása nyilvánvalóan még sok-sok munkát igényel, amelyek között egyaránt szerepelnek nyelvi, filológiai elemzések és a lehetséges történeti-társadalmi folyamatok feltárása. Nem foglalkoztunk például egy igen fontos kérdéssel; a szövegekkel való találkozás mennyiségével és minőségével egy adott terület népessége szempontjából, amely nyilvánvalóan meghatározhatja még a „legitimációs üzenet” célba juttatásának hatékonyságát. Hogyan írható le például a szöveggel, vagy még inkább az „üzenettel” való találkozás szekvenciája? Egyszeri vagy valamilyen periodicitás alapján sorra kerülő eseményekről van szó? Milyen a térelrendezés ott, ahol ezek a feliratok előfordulnak? Van-e nyoma esetleg valamilyen rituális aktivitásnak akár a feliratok alapján, akár a térelrendezésből adódóan? Első ránézésre is úgy tűnik, hogy a feliratok egyáltalán nem egységesek ebben a tekintetben, még az azonos stílusúak és tematikájúak sem: a Hazine Kapısı (II. Sarduri „emlékhelye”) esetében adódik a feltételezés egy rituális tér meglétére, az ebből a szempontból teljesen azonos funkciójú Horhor (I. Argišti sírja) esetében azonban ez, legalábbis a közvetlen környezetben, teljesen elképzelhetetlen...²⁶ Ezek a kérdések azonban kijelölhetik a további kutatások irányait, és Urartu mint állam létezésének, az urartui írásbeliségnek mint jelenségnek információ-történeti kontextusba helyezése, úgy tűnik, igencsak gyümölcsöző lehet. Az Urartu-kutatás egy újfajta módszertani impulzust kaphat ezáltal, ugyanakkor pedig *verifikálhatja* vagy *falszifikálhatja* az információ-történet bizonyos alapvető premisszáit.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Дьяконов

1963 Дьяконов, Игорь М.: *Урартские письма и документы*. Москва–Ленинград, 1963.

KUKN

2001 Арутюнян, Николай В.: *Корпус урартских клинообразных надписей*. Ереван, 2001.

²⁶ Vö. Buhály, 2010b.

2. Szakirodalom

Buhály

2008 Buhály Attila: Egy újonnan felfedezett urartui sztlétöredék. In: *Múltöredékek. Tanulmánygyűjtemény Hársfalvi Péter emlékére*. Szerk.: Czövek István–Reszler Gábor. Nyíregyháza, 2008. 175–189.

2010a Buhály Attila: Urartu története és kultúrája. In: *Mesterfüzet* I. köt. Szerk.: Minya Károly. Nyíregyháza, 2010. 27–46.

2010b Buhály Attila: „...egy juhot vágjanak le Haldinak a kapu előtt...” Az áldozatbemutató helyszínei Urartuban. In: *Vallástudományi Szemle*, 6. (2010) 1. sz. 47–62.

Çilingiroğlu

1994 Çilingiroğlu, Altan A.: Excavations at the Fortress of Ayanis. In: *Anatolian Iron Ages*. Vol. 3. *The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Van, 6–12. August 1990*. Eds.: Çilingiroğlu, A. A.–French, D. H. Ankara, 1994. (British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph, 16.) 41–47.

Çilingiroğlu–Salvini

1999 Çilingiroğlu, Altan A.–Salvini, Mirjo: When was the castle of Ayanis built and what is the meaning of the world *šuri*? In: *Anatolian Studies*, 49. (1999) 55–60.

Claessen

1984 Claessen, Henri J. M. et al.: The Internal Dynamics of the Early State [and Comments and Reply]. In: *Current Anthropology*, 25. (1984) 4. sz. 365–379.

Gershevitch

1979 Gershevitch, Ilya: The Alloglottography of Old Persian. In: *Transactions of the Philological Society*, 77. (1979). 1. sz. 114–190.

Goody–Watt

1968 *Literacy in Traditional Societies*. Eds.: Goody, Jack–Watt, Ian. Cambridge, 1968.

Houston

2004 Houston, Stephen D.: The Archaeology of Communication Technologies. In: *Annual Review of Anthropology*, 33. (2004) 1. sz. 223–250.

Kleiss

1977 Kleiss, Wolfram: *Bastam/Rusa-i-URU.TUR: Beschreibung der urartäischen und mittelalterlichen Ruinen*. Berlin, 1977. (Führer zu archäologischen Plätzen in Iran, Bd. I.)

1979 *Bastam I. Ausgrabungen in den urartäischen Anlagen 1972–1975*. Hg.: Kleiss, Wolfram. Berlin, 1979. (Teheraner Forschungen, 4.)

1988 *Bastam II. Ausgrabungen in den urartäischen Anlagen 1972–1975*. Hg.: Kleiss, Wolfram. Berlin, 1988. (Teheraner Forschungen, 5.)

Kroll

1984 Kroll, Stefan: Urartus Untergang in anderer Sicht. In: *Istanbuler Mitteilungen*, 34. (1984) 151–170.

Layard

1853 Layard, Henry: *Discoveries in the Ruins of Niniveh and Babilon with Travels in Armenia, Kurdistan and the Desert*. London, 1853.

Lehmann-Haupt

1921 Lehmann-Haupt, Carl F.: Das urartäisch–chaldische Herrscherhaus. In: *Zeitschrift für Assyriologie*, 33. (1921) 27–51.

Piotrovskij

1969 Piotrovskij, Boris B.: *The Ancient Civilizations of Urartu*. Genève, 1969.

Salvini

1979 Salvini, Mirjo: Das susi-Heiligtum von Karmir-blur und der urartäische Turmtempel. In: *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, 12. (1979) 249–269.

1995 Salvini, Mirjo: *Geschichte und Kultur der Urartäer*. Darmstadt, 1995.

Sanders

2006 Sanders, S.: *Margins of Writing, Origin of Cultures*. Chicago, 2006.

Tambiah

1968 Tambiah, Stanley J.: Literacy in a Buddhist Village in North-East Thailand. In: *Literacy in Traditional Societies*. Eds.: Goody, Jack–Watt, Ian. Cambridge, 1968. 86–131.

Weidner

1932–1933 Weidner, Ernst: Assyrische Beschreibungen der Kriegs-Reliefs Aššurbânâplis. In: *Archiv für Orientforschung*, 8. (1932–1933) 175–203.

Wilcke

2000 Wilcke, Claus: *Wer las und schrieb in Babylonien und Assyrien. Überlegungen zur Literalität im Alten Zweitstromland*. München, 2000. (Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philologisch-historische Klasse. Sitzungsberichte. Heft, 6.)

Wilhelm

1986 Wilhelm, Gernot: Urartu als Region der Keilschriftkultur. In: *Das Reich Urartu. Ein alt-orientalisches Staat im 1. Jahrhundert v. Chr.* Hg.: Haas, Volkert. Konstanz, 1986. 95–113.

Z. Karvalics

1996 Z. Karvalics László: Az információtörténeti gondolkodás ágazatai, kiindulópontjai és kezdetei. In: *Világtörténet*, 18. (1996) ősz-tél, 10–25.

2008 Z. Karvalics László: *Társadalmi informatika*. I. köt. Bp., 2008.

Zimansky

1995 Zimansky, Paul: Urartian Material Culture As State Assemblage: An Anomaly in the Archaeology of Empire. In: *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 299–300. (1995) 103–115.

1998 Zimansky, Paul: *Ancient Ararat. A Handbook of Urartian Studies*. New York, 1998.

ATTILA BUHÁLY

LITERACY AND POWER COMMUNICATION IN THE ANCIENT NEAR EAST: THE CASE OF URARTU

On the whole ancient Near East, the cuneiform writing appears only in the area of Eastern Anatolia in the 1st millennium B.C., as a form of communication. This article is about the Urartian state with a particular epigraphic material, stelea and rock inscriptions erected by the king, reporting their acts. This essay tries to investigate the Urartian literacy from the viewpoint of the information history. This approach will renew some questions on the Urartian history, such as the destruction of the Urartian Empire whether an Urartian cultural identity existed at that time.